

АНТИНОМІЯ ЯК ЗАСІБ ВИРАЖЕННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОГО СТИЛЮ КАРЛА КРАУСА (НА МАТЕРІАЛІ АФОРИЗМІВ)

Яна САХАРЧУК (Миколаїв, Україна)

У статті розглянуто основні принципи антиномічності структури афоризмів австрійського письменника Карла Крауса, проаналізовано показники конфлікту в афоризмі та їх роль у визначенні індивідуального стилю письменника і, як наслідок, його мовної картини світу.

The article deals with the main principles of the aphorism's antynomic structure (on material of the aphorisms by an Austrian writer Karl Kraus). The aphorisms are analyzed by their conflict indices that help define the writer's individual style and, consequently, his linguistic world picture.

Не викликає сумніву факт, що дослідження індивідуальних проявів мови допомагає виявити в ній загальнонаціональні тенденції. Це дає можливість описати мовну картину світу не тільки письменника, стиль якого досліджується, але й усього етносу в цілому. В науці недостатньо дослідженою є мовна картина світу австрійського письменника Карла Крауса. Схильність до афоризації – вміння втілювати результати своїх спостережень у формі афоризму – властива далеко не кожному автору. Незважаючи на те, що творчість письменника викликає інтерес, цей інтерес в основному літературознавчий, а не лінгвістичний. Подібні досліди творчості Крауса робили Х. Цон, Г. Карр, Е. Канетті, В. Бен'ямін, Х.М. Джонсон, А. Вальдфогель, П. Райттер. До афористичної спадщини Карла Крауса звернулася у 1961 році дослідниця Петра Кіппхофф, у 1986 році Крістіан Вагенкнехт видав повну збірку афоризмів письменника. Проте, ці досліди так і залишилися єдиними у сфері афоризмів Крауса, що є досить дивним, оскільки дослідження афоризмів допомагає зрозуміти масштаби людського мислення, ті критерії та міру, з якими автор підходить до сучасної йому реальності. Саме в афоризмах (і тут вони не поступаються більш об'ємним літературним жанрам) знаходить яскраве відображення мовна картина світу автора.

Почнемо з визначення поняття афоризму. Це досить актуальне питання для сучасних лінгвістів [4: 3]. Так, дослідниця А.П. Антипова зазначає: «Незважаючи на давнє походження афористики, до теперішнього часу немає повної ясності у цьому питанні» [1: 135]. Але аналізуючи різні визначення афоризму, можна побачити, що в їх основі лежить те, що афоризм – це авторський текст, який містить у собі узагальнену, глибоку, іноді парадоксальну думку [5: 8].

Наведемо лише декілька з цих визначень. У словнику Ожегова під афоризмом розуміється коротке виразне висловлювання, що містить узагальнену думку [3: 45]. Тлумачний словник Єфремової говорить наступне: «Афоризм – це короткий вислів, який з граничною лаконічністю та точністю виражає певну думку [2: 23]. Інше джерело окреслює більш чіткий образ: «Афоризм – оригінальна закінчена думка, виражена або записана в лаконічній текстовій формі, що запам'ятовується і згодом неодноразово відтворюється. В афоризмі досягається гранична концентрація безпосереднього повідомлення і того контексту, в якому думка сприймається оточуючими слухачами або читачем» [7]. Треба відмітити, що тільки це визначення підкреслює зміст поняття «афоризм» – граничну концентрацію думки в малому обсязі тексту.

Що стосується етимології слова, то воно походить від давньогрецького $\alpha\phi\omicron\rho\iota\sigma\mu\acute{o}\varsigma$ «фраза, що містить головну істину, визначення», далі від $\acute{\alpha}\phi\text{-}$ ($\acute{\alpha}\pi\omicron\text{-}$) + $\omicron\rho\iota\zeta\omega$ «межую, відмежую».

Жанр афоризму відрізняється від інших у першу чергу конфліктом між змістом та формою. Змістом афоризму є мовне кліше, стереотип мислення. Форма ж афоризму покликана відображати невідповідність цього кліше дійсності, підтверджувати помилковість змісту. Кожен афоризм є верифікацією даного кліше. Це певного роду експеримент, який дозволяє набути нового життєвого досвіду. Афоризм демонструє, що автор не довіряє мові, але й відмовитися від неї не може.

Афоризм як жанр відрізняється тим, що містить відношення конфлікту. Ці відношення можна розглядати з точки зору літературознавчих категорій. Проте ми ставимо собі на меті проаналізувати афоризм дещо з іншого боку, а саме визначити лінгвістичні та екстралінгвістичні показники конфлікту в афоризмі.

Конфлікт може бути виражений різними лексичним засобами. Він припускає наявність антиномічних відношень – відношень протиставлення. В афоризмах Карла Крауса представлені як мовні антоніми, семантична протилежність яких виявляється регулярно і не залежить від вживання, так і антоніми як явище оказіональне, обмежене рамками контексту.

Антиномія – це протиріччя між двома положеннями, кожне з яких можна логічно довести [2; 16]. Ідея антиномічної природи мови, поза сумнівом, є сьогодні однією з центральних у мовознавстві. Існують різновиди антиномій (суперечностей) у розвитку мовної системи: антиномія того, хто говорить, і того, хто слухає; антиномія узусу та можливостей мови; антиномія коду і тексту; антиномія асиметричності мовного знаку; антиномія інформаційної та експресивної функції мови. Ще Ф. де Соссюр розглядав проблему лінгвістичної антиномії – мови та мовлення. В афоризмі ж антиномія виражається як єдність двох контрастуючих, але в той же самий час однаково обґрунтованих понять.

Антиномія в афоризмах Карла Крауса виконує функції зіставлення, взаємовиключення, перетворення однієї протилежності на іншу, поєднання протилежних начал, часткового зіставлення. Нерідкі випадки, коли в афоризмі зустрічається не одна пара, а дві (рідше три) пари антонімів.

Поняття антонімії в афоризмах стає гранично широким, оскільки в мові практично не існує слів, які не могли б не стати (за певних умов) антонімами. В останньому випадку, згідно дуалізму мовного знаку, його асиметричності, в афоризмах може відбуватися руйнування граматичної антиномії. Зустрічається не тільки бінарне, але й потрійне зіставлення. Воно, як правило, виявляється на контекстуальному рівні. Наприклад, паралельне потрійне зіставлення:

„Die Finnen sagen: Ohne uns gäb's keinen Schinken,
Die Journalisten sagen: Ohne uns gäb's keine Kultur,
Die Maden sagen: “ Ohne uns gäb's keinen Leichnam“ [6: 212].

Або ж бінарне зіставлення:

„Gut und Blut fürs Vaterland! Aber die Nerven?“ [6: 63]

Конфлікт в афоризмах Крауса можна побачити на різних мовних рівнях – фонетичному, лексичному, морфологічному, фразеологічному, словотворчому, синтаксичному, семантичному, контекстуальному, дискурсивно-текстовому, а також на структурному, семіотичному та стилістичному. При створенні конфлікту в афоризмі звичайно буває задіяний не один, а декілька мовних рівнів.

На фонетичному рівні найбільш поширеним є прийом алітерації, на просодичному – віршований такт, ритм. Взяти хоча б афоризм Крауса, що наводився вище: „Gut und Blut fürs Vaterland! Aber die Nerven?“ [6: 63]. У даному випадку римуються іменники «Gut» та «Blut», а віршований такт створюється за рахунок однакової кількості складів. Фонетичний рівень, як правило, не є самостійним «творцем» афоризмів-конфліктів, тут практично не зустрічається маркерів конфлікту. Процеси, що відбуваються, лише супроводжують явища інших рівнів – лексичного, синтаксичного і т.д. Найбільш поширений на фонетичному рівні прийом алітерації (повторення однакових приголосних звуків з метою посилення виразності). Наприклад:

„Lebt sie am Tag mit der Last, flieht sie des Nachts zu der List“ [6: 54]

„Sie richten, damit sie nicht gerichtet werden“ [6: 45]

„Frauenkunst: Je besser das Gedicht, desto schlechter das Gesicht“ [6: 31]

Вербалізованими маркерами конфлікту, закладеного в афоризмі Карла Крауса, звичайно бувають лексичні бінарні зіставлення, антоніми, синоніми, метафоричні та метонімічні перенесення значень. На цьому рівні поширені також омонімія, оксюмори, синоніми-антоніми, еліптичні парадокси, тавтологія. Наведемо приклади:

„Talent haben – Talent sein: das wird immer verwechselt“ [6: 91]

Тут обіграються значення словосполучень «*Talent haben*» і «*Talent sein*», які виступають як контекстуальні антоніми (мати талант ще не означає бути талановитою людиною).

„*Frauenkunst: Je besser das Gedicht, desto schlechter das Gesicht*“ [6: 31]

В афоризмі наявні метонімічні відношення перенесення назви одного об'єкту на інший на основі їх суміжності: під «*Gedicht*» мається на увазі жіноча поезія, а «*Gesicht*» репрезентує зовнішній вигляд жінки.

„*Was die Lehrer verdauen, das essen die Schüler*“ [6: 227] (бінарні антонімічні відношення).

Лексичний і морфологічний рівні в плані засобів створення мовних зіставлень універсальні: в афоризмах практично будь-яке слово і будь-яка частина мови можуть створювати конфлікт, суперечність.

На морфологічному рівні маркерами конфлікту можуть бути прийменники, порівняльна форма частин мови; окремі морфеми у складі слів, як правило, складних; зіставлення збірного іменника і однинного, наприклад:

„*Ich möchte mein Dasein von ihrem Dabeisein sodern*“ [6: 268] (зіставлення окремих частин складних слів).

„*Der Nachmacher ist oft besser als der Vormacher*“ [6: 241] (префікси з протилежним значенням)

В афоризмах Крауса присутня і гра слів, оскільки деякі слова можуть реалізовуватися в переносному значенні:

„*Die Küche: Gemüse und Gehirne mit Mehl zubereitet*“ [6: 138]

В даному афоризмі контекстуальне значення посилюється і стилістичним перепадом: один іменник є нейтральним, інший – набуває принизливого значення у контексті, а отже має негативну конотацію і стилістично нейтральним не є. Завдяки цьому досягається стилістичний ефект оксюмору – незвичного сполучення «*Gemüse und Gehirne*».)

На синтаксичному рівні всі складові елементи в афоризмі Крауса композиційно взаємопов'язані і взаємозумовлені та утворюють цілісний синтаксично завершений твір. Показниками конфлікту тут звичайно бувають відношення зіставлення між частинами афоризму, наприклад:

„*Die deutsche Sprache ist die tiefste, die deutsche Rede ist die seichteste*“ [6: 413] (між «*tief*» та «*seicht*» – відношення протиставлення, а «*Sprache*» та «*Rede*» – це «вічна» антиномія, виявлена ще Фердінандом де Соссюром)

Ще один класичний приклад: „*Je näher man ein Wort ansieht, desto ferner sieht er zurück*“ [6: 291]. Тут конфлікт виявляється за допомогою сполучників «*Je ... desto*» та антонімів «*nah*» та «*fern*».

В афоризмах можуть бути наявними складносурядні безсполучникові речення однорідного і неоднорідного складу. У складносурядних реченнях неоднорідного складу виражаються нетипові синтаксичні відношення. Такі конструкції передають підвищений інтелектуально-емоційний стан автора афоризму. Дуже часто предикативні частини багаточленних складносурядних і безсполучникових речень неоднорідного складу об'єднуються і утворюють структурно-семантичні блоки. Підрядні зв'язки предикативних одиниць у складі багаточленних речень визначають конструкції зі сполучниками та сполучниковими словами. Такі речення характерні для афоризмів, оскільки їм властива композиційна двоаспектність. Виразність і мелодійність афоризмів досягається завдяки широкому застосуванню однорідної, неоднорідної та комбінованої підрядності додаткових частин. Конфліктна суперечність в афоризмі може виражатися і парадоксальними відношеннями рівноправності, незвичайного порівняння протилежних речей, наприклад:

„*Talent ist oft ein Charakterdefekt*“ [6: 95]

„*Tugend und Laster sind verwandt wie Kohle und Diamant*“ [6: 41]

Одна з найяскравіших рис афоризму Карла Крауса на текстовому рівні – наявність додаткового значення, незвичайна сполучуваність, актуалізація одночасно декількох значень мовної одиниці. Саме антиномічні відношення формують естетичний потенціал художнього мовлення письменника, це одна з основних рис його індивідуального стилю. Афоризм Крауса – спроба вираження основної людської ментальної установки, певного типу

мислення, властивого народу в цілому. Цей тип мислення припускає безпосередню увагу до цілісності світу або до його частини, він направлений на те, щоб самому шукати правду, самому думати, досліджувати, незалежно від того, що говорять авторитети, школи і системи, а часто і прямо суперечити звичайним, стереотипним думкам.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Антипова А.П. К вопросу об определении афоризма // Риторика-лингвистика. – Смоленск, 2001. – 3. – С. 135 – 143.
2. Ефремова Т.Ф. Современный толковый словарь русского языка. – М.: АСТ, 2005. – 1168с.
3. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка. 26-е издание. – М.: Оникс, 2008. – 736с.
4. Успенский Л. Коротко об афоризмах // Афоризмы: Избранные изречения деятелей литературы и искусства.–Л., 1964.– С.3-14.
5. Шумакова А.П. Французский афоризм как текст : дис. ... канд. филол. наук / Шумакова А.П. – Смоленск, 2006. – 241 с.
6. Kraus Karl. Aphorismen Sprüche und Widersprüche. Pro domo et mundo. Nachts. – Suhrkamp, 1986. – 544 S.
7. ru.wikipedia.org/wiki/Афоризм

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Яна Сахарчук – аспірант кафедри теорії та практики перекладу і німецької філології Миколаївського державного гуманітарного університету імені Петра Могили.

Наукові інтереси: лексикологія та стилістика германських мов.

СТРУКТУРА КОНЦЕПТІВ ПРЕКРАСНЕ/ПОТВОРНЕ В АНГЛІЙСЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ МОВАХ: ПОНЯТІЙНА СКЛАДОВА (на основі аналізу лексикографічних джерел)

Тетяна СЕМЕГІН (Кременець, Україна)

У статті розглянуто понятійну складову структури концептів прекрасне/потворне в англійській та українській мовах. Дослідження семантизації концептів здійснювалося на основі аналізу дефініцій лексикографічних та філософських джерел порівнюваних мов.

The article is devoted to the investigation of the conceptual component of the concepts beauty/ugliness in the English and Ukrainian languages. The semantic maintenance of the concepts is defined on the basis of the definitions of the explanatory dictionaries and the results of philosophical sources.

Постановка проблеми у загальному вигляді, її актуальність та зв'язок із науковими завданнями. Сучасна лінгвоконцептологія продовжує пошуки відповіді на питання щодо структури концепту [8: 104-115; 10; 9: 55-62], яке, на думку більшості науковців (З.Д. Попова, А.М. Приходько), є таким же суперечливим і багатозначним, як і сам термін концепт [8: 29-31; 3: 13-22]. Дослідники (С.Г. Воркачев, А.М. Приходько та ін.) пояснюють це складністю концепту як об'єкта дослідження, його абстрагованістю, динамічністю, багатогранністю, фантомністю та суб'єктивністю [5; 9: 49].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У лінгвістиці сформувалися 3 основні напрями, представники яких розглядають дещо по-різному структуру концепту. Згідно з першим підходом (С.Г. Воркачев), структура концепту містить три складові: 1) понятійну (відображає якісну й дефініційну структуру концепту), 2) образну (фіксує когнітивні метафори) та 3) ціннісну (визначає місце концепту в мовній системі) складові [4: 79-80]. Близьким до цієї позиції є другий напрям, в якому власне бачення структури концепту запропонував представник Волгоградської наукової школи В.І. Карасик [7: 118]. Учений виокремлює 1) фактуальний (зберігається в свідомості у вербально вираженій формі), 2) образний (невербальний і піддається лише описові) та 3) ціннісний елементи у структурі концепту. Крім того, дослідник особливу увагу приділяє ціннісному компоненту, вважаючи його центральним елементом концепту і, навіть, пропонує термін *ціннісна картина світу* [7]. Також три шари у структурі концепту 1) основну, актуальну ознаку, 2) додаткову, пасивну ознаку та 3) внутрішню форму концепту виділяє прибічник Московської школи концептологів – Ю.С. Степанов: [11: 41-42]. Про формування четвертого підходу свідчать праці інших дослідників, зокрема Ю.Ю. Шамаєвої, яка при моделюванні структури концепту найбільш доцільним та виправданим бачить використання так званої польової моделі, розрізняючи в ній 1) чуттєво-образне ядро, 2) базовий шар і 3) периферію [12].

Решта підходів до структури концепту можна розглядати як похідні від згаданих. Так, наприклад, Н.Ф. Венжинович у структурі концепту теж виокремлює понятійну, образну і національно-культурну складові [2: 357-358].